

„PASAULIO SUTVĒRIMO“ VAIZDINIAI – KONCEPTUALAUS MĄSTYMO MITINIS PAMATAS

Dainius Razauskas

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

El. paštas: liaudies.kultura@llkc.lt

Straipsnio objektas – tradiciniai pasaulio sukūrimo vaizdiniai kaip žmogaus psichinės raidos, jo sąmonėjimo figūratyviniai modeliai. Pirmiausia tai pasakytina apie patį populiariausią iš tokių vaizdinių – kosmogoniją kaip pasaulio sutvirtinimą, būtent sutvėrimą, iš skysto chaoso; jį galima laikyti atspindint pažinimą kaip sąmoningos tvarkos įvedimą suvokime. Tačiau kosmogonija kartais pavaizduojama ir kaip pasaulio aptvėrimas, jo sutvėrimas tvora, įsisavintos teritorijos, „kosmoso“ atitvėrimas nuo nepažįstamo, svetimo chaoso, o tokie vaizdiniai vėlgi eina būdingomis kognityvinės veiklos metaforomis. Pagaliau mitinis Kūrėjas pasaulį gali tiesiog sutverti ranka, pagniaužydamas ir suspausdamas, ir kaip tik tokie vaizdiniai daugelyje tradicijų grindžia koncepcijos, konceptualumo, konceptualaus mąstymo sampratą. Kita vertus, konceptuali pasaulėvoka, mistinių tradicijų požiūriu, stingdo, tvardo mąstymą ir yra kliūtis gyvam pažinimui, atviram sąmoningumui, tiesioginiam Būties patyrimui, o tokiai kliūčiai pašalinti skirtos dvasinės praktikos savo ruožtu pasitelkia vaizdinius, artimus eschatologiniams, t. y. vaizdiniams apie pasaulio galą.

Pagrindiniai žodžiai: mitologija, kosmogonija, sutvėrimas, koncepcija (konceptualumas), eschatologija.

1. Pasaulio sukūrimas iš minties

Mitologija mąsto figūratyviai, arba vaizdiniais, bet kai tik apie pasaulio sukūrimą prabylama tiesiai, daugelyje tradicijų sakoma jį esant sukurtą iš minties, mintimi, mintyse.

Antai ir Jono Evangelijos pirmąjį sakinį „Pradžioje buvo Žodis“ (Jn 1.1) šiaip jau galima būtų versti „Pradžioje buvo Protas“, nes graikų λόγος, kaip žinoma, reiškia ir viena, ir kita¹. Toliau pirmiausia dėmesio vertos indų upanišados, antai „Taitiryja upanišada“ 2.1.2, kurioje sakoma: „Iš šito

Atmano, išties, rados erdvė [arba eteris]; iš erdvės [eterio] – vėjas [oras], iš vėjo [oro] – ugnis, iš ugnies – vanduo, iš vandens – žemė...“; kadangi visa kas prasideda iš Atmano, tai ir čia, komentatoriaus žodžiais, „tvėrimo pradžia – visuotinės S a m o n ė s principas. Iš jos visų pirma randasi erdvė ir pirminė materija – eteris“, o jau tada „šioje eterinėje būklėje susidaro tolydžio sunkesni elementai – oras, ugnis, vanduo ir žemė“². „Manu įstatymuose“ (I. 8–9, 12)

¹ Жг. Б. А. Успенский. *Влияние языка на религиозное сознание*. In: *Труды по знаковым системам*. IV. Тарту, 1969, с. 164.

² *The Principal Upaniṣads*, edited with introduction, text, translation and notes by S. Radhakrishnan. **New Delhi: HarperCollins**, 2000, p. 542; *Upaniṣados*, vertimas iš sanskrito, paaiškinimai ir įvadinis straipsnis Audriaus Beinoriaus, redagavo Dainius Razauskas. Vilnius, 2006, p. 90.

apie Pirmapradį sakoma: „Norėdamas iš savęs priveisti pasaulį visokių būtybių, visų pirma jis m i n t i m i s sukūrė vandenį ir į juos patalpino [savo] sėklą. Toji [sėkla] pavirto aukso kiaušiniu“, ir „Dieviškasai glūdėjo tame kiaušinyje ištisus metus, o paskui pats savo m i n t i m i perskyrė jį į dvi dalis“³, taip sukurdamas dangų ir žemę. Zarathuštra „Avestoje“ (Jasna 31.11) į aukščiausiąjį Ahurą Mazdą kreipiasi: „Nuo tada, kai tu, Išmintingasai, pirmąsyk mums m i n t i m i sutvėrei būtybes“ ir t. t.; indėnų omahų pasaulio pradžioje „visi daiktai buvo Wakondos m i n t y - s e“; Egipto Kūrėjas Ptahas apie pasaulio sutvėrimą sako: „Aš p a g a l v o j a u savo širdyje, aš sumaniau savy, aš atskyrčiau visus pavidalus.“⁴ Sudano nuerų žodis *cak*, kuriuo jie apibūdina pasaulio sukūrimą, E. Evans-Pritchardo teigimu, „žymi ne tik sukūrimą iš nieko, bet ir sukūrimą mintimi ar vaizduote, todėl ‘Dievas sukūrė pasaulį’ kartu reiškia ‘Dievas iš m a š t e pasaulį’ arba ‘Dievas į s i v a i z d a v o pasaulį’“⁵. Actekų Kūrėjas Mojokojatsinas, *Mo-yokoya-tzin*, pažodžiui reiškia „Ponas, kuris pats save išsigalvoja“⁶. Galima dar paminėti Pietų Amerikos uitotų kosmogoninį mitą, pasak kurio, pradžioje nebuvo nieko, tik regimybė, kuri s a p n a v o s i Nainemai

ir kurią jis sutvirtino savo „sapno gijomis“; taip pat zunjų kosmogoniją, kurioje prieš sutverdamas pasaulį Kūrėjas Awonawilona „pastojo m i n t i m i savy ir iš m a š t e ją išorės erdvėn, dėl to susidarė ir pakilo kupli migla, galingi augimo garai“, iš kurių paskui kondensavosi vandenys ir t. t.⁷ Taigi ir čia išorinis pasaulis randasi iš pirmapradės dieviškosios Sąmonės ar joje pačioje – „susitveria“ kaip sapnas jai miegant ar jos minčių „migla“.

Tarp kitko, ir Latvijoje, *kad Dievs bija pasauli radījis, bija mūžīga migla* – „kai Dievas pasaulį sukūrė, buvo amžina migla“⁸. Ir Lietuvoje *Labai seniai, kuomet nebuvo dar pasaulio, gyveno tiktais vienas Dievas. Jisai gyveno miglose* (LMD I 513/11/)⁹. Reikia pasakyti, kad, daugelio kalbininkų nuomone, lietuvių žodis *migla* (kaip ir latvių *migla* bei jų atitikmenys kitose indoeuropiečių kalbose) yra vienos šaknies su *migti*, *miegoti*, *miegas* (bei, suprantama, atitikmenimis kitose ide. kalbose)¹⁰. Taigi ir čia galima įtarti esant

³ M. Eliade. *From Primitives to Zen: A Thematic Sourcebook of the History of Religions*. San Francisco–New York–etc.: Harper & Row, 1977, p. 112: Nr. 57; dar žr.: B. H. Топоров. *Брахма*. In: *Мифы народов мира: Энциклопедия в двух томах*, I. Москва. 1980, c. 185.

⁴ M. Eliade. *From Primitives to Zen*, p. 72, 84, 96: Nr. 39, 45, 54.

⁵ Ten pat, p. 608–609: Nr. 299.

⁶ Leon-Portilla M. *Senujų meksikiečių „gėlės ir giesmės*. In: *Liaudies kultūra*. 2000, Nr. 6, p. 63.

⁷ M. Eliade. *From Primitives to Zen*, p. 85, 131: Nr. 46, 63.

⁸ *Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas*. Izlase, sastādītāja Alma Ancelāne. Rīga, 1991, p. 62.

⁹ Cit. iš: N. Laurinkienė. *Sakmių apie pasaulio sukūrimą paplitimas ir prasmė*. In: *Tautosakos darbai*. V (XII), 1996, p. 53; žr.: N. Laurinkienė. *Pasaulio kūrimo motyvai lietuvių pasakojamojoje tautosakoje*. In: *Liaudies kultūra*. 2002, Nr. 5, p. 9.

¹⁰ A. Sabaliauskas. *Lietuvių kalbos leksika*. Vilnius, 1990, p. 50; K. Karulis. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Rīga, 1992, I, p. 593–594; J. Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. Bern, München, 1959, S. 712; M. Mayrhofer. *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, II. Heidelberg, 1963, S. 680–681; W. Borys. *Słownik etymologiczny języka*

užkoduotą atitinkamą „sutvėrimą iš sapno“ ar „iš miego“, miegant. Ir tikrai, viena žinoma lietuvių kosmogoninė saktė apie tai kalba visai atvirai: sutvėręs vandenyse pirmąją sausumos salelę, *Dievas išlipo ant salelės, atsigulė ir užmiego*, o velnias nutarė *Dievą prigrindyti. Nutvėręs jį miegantį, ėmė tempti prie kranto už kojų. Bet krantas vis tolyn ir tolyn slenka. Tada velnias ėmė tempti priešingon pusėn į kitą krantą. Bet ir tasai tolo ir plėtėsi. Taip velnias tąsė mintį Dievą už kojų po salą ir pagaliau pastebėjo, kad sala jau nebe sala, o be galo be krašto didelis žemės plotas*¹¹. Taigi pasaulis atsirado Dievui miegant, galima tarti – iš Dievo miego, iš Dievo sapno.

Pasaulio sukūrimą iš sapno, vaizduotės, iš „minties medžiagos“ galima suprasti pažodžiui, mistiškai – tokia samprata žinoma kuo įvairiausioms mistinėms tradicijoms. Štai tantrinio budizmo atstovo žodžiais, „pasaulis randasi mūsų mentoje, jis yra mūsų mentos sukurtas“¹².

Tačiau galima tokią pasaulėkūros sampratą suprasti simboliškai – psichiškai. Komentuodamas „Rigvedos“ himną (X.90) apie pasaulio sukūrimą iš pirmapradžio milžino Purušo, C. G. Jungas sako: „Aki vaizdu, jog čia turima galvoje ne fizinė, bet psichinė kosmogonija. Pasaulis atsiranda tada, kai žmogus jį atranda. O atranda žmogus pasaulį tik tada, kai paaukoja [...] pirmąją savo nesąmoningumą.“¹³ Tokiu

polskiego. Kraków, 2005, s. 320; *Этимологический словарь славянских языков: Праoslavянский лексический фонд*, под редакцией О. Н. Трубачева, XIX. Москва, 1993, p. 28; П. Я. Черных. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*. Москва, 1999, I, p. 518; sekdamas E. Benveniste' u, tuo abejojo tik E. Fraenkeli (E. Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg–Göttingen, 1962–1965, S. 447, 451) ir M. Vasmeris (M. Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*. Санкт-Петербург, 1996, II, p. 619).

¹¹ *Kaip atsirado žemė: Lietuvių etiologinės saktės*, sudarė ir parengė Norbertas Vėlius. Vilnius, 1986, p. 18; plg.: *Lietuvių tautosaka*, IV: Pasakos, saktės, pasakojimai, oracijos. Vilnius, 1967, p. 423; Nr. 329; J. Elisonas. *Dievas Senelis: Pasakos apie negyvosios gamtos kūnų, augalų ir gyvulių atsiradimą ir taip pat apie Dievą Senelį, kuris kitą kartą po žemę vaikščiojo ir žmones gyvenimo mokė*. In: *Mūsų tautosaka*, red. prof. Krėvė Mickevičius, IX. Kaunas, 1935, p. 7. Atitinkamas motyvas žinomas ir rusų, ir apskritai slavų, žr.: E. Левкиевская. *Мифы русского народа*, Москва, 2002, c. 80; *Славянские древности: Этнолингвистический словарь в пяти томах*, под редакцией Н. И. Толстого, II. Москва, 1999, c. 315.

¹² Ch.Trungpa. *Journey Without Goal: The Tantric Wisdom of the Buddha*. Prajñā Press, 1981, p. 45. Lietuvių *menta* reiškia „dvasia; sąmonė; protas“ (*LKŽ*, VIII, p. 17) ir yra vienos šaknies su žodžiais *mintis*, lotynų *mens* (gen. *mentis*) bei daugelio kitų ide. kalbų atitikmenimis, tarp jų anglų *mind* (E. Klein. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*, unabridged, one-volume edition. Amsterdam–London–etc.: Elsevier, 2003, p. 466), todėl kaip joks kitas žodis tinka pastarajam versti – šiaip ar taip, kur kas geriau nei kiek kitos reikšmės *protas*; juolab jis puikiai atstoja „tarptautinį“ *mentalitetą*. Žodį *menta* stengėsi prikelti vartojimui Simonas Daukantas, pavyzdžiui, nusakydamas „Būdo“ pirmosios dalies turinį: *Krašto vieta, jos privalumai, oras; tautos m e n t a, daba, būdas ir įpročiai ir t. t.*; taip pat toliau: *...kūnigai turėjo tikybą už pragumą, kuriuo svieta gorino, gandino dėl sugurinimo ir sukrutinimo žmogaus m e n t o s ir dėl būtino sau paklusnumo. Lygia dalia tuo pačiu įrankiu guodė, laimino, džiugino ir linksnino dėl ištempimo tos pačios m e n t o s* (S. Daukantas. *Raštai*, I. Vilnius, 1976, p. 410, 529). Žodis rasi praturtintų lietuvių kalbos dvasinį žodyną.

¹³ C. G. Jung. *Symbols of Transformation*. Princeton University Press, 1990, p. 417.

atveju „kosmogoniniai mitai iš esmės yra bundančios sąmonės simboliai“¹⁴. Šitaip mitus apie pasaulio sukūrimą aiškina ir Jungo sekėja Marie-Louise von Franz, pasak kurios, „jie mena nesąmoningus bei prieš-sąmoningus procesus, nusakančius ne paties mūsų kosmoso, bet pasaulio sąmoningo suvokimo atsiradimą“; be to, čia „reikia atminti, jog mes išvis negalime kalbėti apie jokią kitą tikrovę nei kad mūsų sąmonės turinys. Vienintelė tikrovė, apie kurią galime kalbėti, tai tikrovė, kurią suvokiame“, užtat ir „sukūrimo mitų motyvų aptinkame visada, kai tik užsąmonėje bręsta esminis, reikšmingas sąmonės ūgtelėjimas“¹⁵. Eriko Neumanno, paskyrusio šiai temai ištisą veikalą, žodžiais, „tai, kad sąmonės nubudimas ir pasaulio sukūrimas yra lygiagretūs procesai, sužadinantys vienodą simboliką, reiškia, jog pasaulis iš tikrųjų 'egzistuoja' tik tiek, kiek jis yra *ego* suvokiamas“¹⁶. Taigi ir šia, psichine, prasme būtent sąmonė kuria arba, kaip matysime, veikiau *tveria* pasaulį.

2. Pasaulio „sutvirtinimas“

Vienas iš būdingų figūratyviųjų pasaulio sukūrimo įvaizdžių yra jo sutirštinimas, sutvirtinimas iš pirmykščio skysto chaoso ar tiesiog pirmykščių vandenių. Antai Pradžios knygoje (Pr 1.6), sulig Skvirecko ver-

timu, sakoma: „Tepasidaro t v i r t u m a tarp vandenų.“¹⁷ „Brihadaranjaka upanišados“ (1.2.2) žodžiais, „O tai, kas buvo vandens putos, s u t v i r t ė j o ir žeme pavirto“¹⁸. Atitinkamai lietuvių, N. Laurinkienės apibendrinimu, „įsivaizduota, kad kadaise žemė buvusi s k y s t a ir tik vėliau palaiptiui ji pradėjo t i r š t ė t i, k i e t ė t i. Pasakojama, kad Dievas sutvėrė žemę skystą kaip kisielių, o akmenis kaip kleckus. Tačiau vėliau žemė pradėjo tirštėti, akmenys augti (LTR 952/53/). Panašiai teigiama kitoje saktmėje: kadaise žemė buvo skysta ir akmenys minkšti; žemė vis kietėjo, o akmenys augo (LTR 2560/293/). Tad žemės formavimasis galėjo būti aiškinamas kaip pradinės jos konsistencijos s u t v i r t ė j i m a s. Kietėjant, tirštėjant žemei, pasaulis pamažu įgijo tvirtą pamatą“¹⁹.

Iškalbingas šiuo atžvilgiu S. Daukanto teiginys, esą senovės lietuviai Kūrėją vadino tiesiog *Sutvaru nuo žodžio s u t v e r t i, beje, kuris šilima pasaulį s u t v i r t i n o arba sukrekino iš dumpių, nesgi pirma dumpys, beje, amžina migla, pasaulio vietoje viešpatavusi*²⁰. Daukantas čia pavartoja lietuvių veiksmožodį *sutverti* reikšme „sutvirtinti, sukietinti, sutirštinti“ (žodyne – „padaryti, kad rastųsi kas t v i r t a s, k i e t a s, t i r š t a s“, pavyzdžiui: *Tie kiaušinukai čiut sutverti [minkštu lukštu]; Smetona tik ką sustvėrus; atitinkama reikšme dar galima paminėti sangražinį tvėrtis „darytis, rastis kam tirštam“, pavyzdžiui: Neteliuskok pie-no – matai, kad smetona tverias*²¹); negana

¹⁴ C. G. Jung. *Aion: Researches into the Phenomenology of the Self*. Princeton University Press, 1978, p. 148.

¹⁵ M.-L. Franz von. *Patterns of Creativity Mirrored in Creation Myths*. Zürich: Spring Publications, 1972, p. 8, 10, 13, žr. 14, 149, taip pat 108t, 238.

¹⁶ E. Neumann. *The Origins and the History of Consciousness*. New York: Pantheon Books, 1954, p. 329.

¹⁷ LKŽ, XVII, p. 323–324.

¹⁸ *Upanišados*, p. 102.

¹⁹ N. Laurinkienė. Pasaulio kūrimo motyvai lietuvių pasakojamojoje tautosakoje, p. 9.

²⁰ S. Daukantas. *Raštai*, I, p. 491.

²¹ LKŽ, XVII, p. 257, 264.

to, Daukantas dargi pabrėžia šią žodžio reikšmę bendrašakniu *sutvirtinti*, t. y. „padaryti tvirtą, kietą“.

Kalbant apie psichinę sutvėrimo sampratą, savo ruožtu galima prisiminti žodžio *tvirtinti* reikšmę „teigti, tikinti“²². Panašiai rusų kalboje: tos pat šaknies *творить* „kurti“ yra turėjęs reikšmę (pasen.) „manyti, galvoti“²³, o *твердить, утверждать*, pirmine reikšme „daryti tvirtą, tvirtinti“, kartu irgi reiškia „teigti, tikinti“. Taigi žmogus mąsto „sutvirtindamas“ vaizdinius sąvokomis, sąvokas – žodžiais ir iš jų, tarsi iš plytų, rišdamas jas intuicija bei nesąmoningu (pasi)tikėjimu, tveria savo sąmonės pasaulį. Šia prasme pasaulio sukūrimas, E. Meletinskio žodžiais, „suvokiamas kaip chaoso, t. y. netvarkos, sutvarkymas į organizuotą kosmosą, o tai iš esmės yra bet kokios mitologijos, taip pat archajinės, svarbiausia vidinė prasmė“²⁴. Tačiau ne tik mitologijos vidinė prasmė yra „perėjimas nuo neorganizuoto chaoso prie sutvarkyto kosmoso“²⁵ – tuo pačiu archetipu galiausiai tebesiremia ir šiuolaikinis mokslas. C. Lévi-Strauss'as ta dingstimi cituoja G. G. Simpsoną: „Pagrindinis teorinio mokslo tikslas yra atlikti kiek įmanoma aukštesnę ir sąmoningesnę suvokimo chaoso redukciją, chaoso, įsiviešpatavusio žemiausiame ir turbūt nesąmoningiausiame lygmenyje kartu su gyvybės atsiradimu. Kai kada galima būtų

suabejoti, ar tokiu būdu įvesta tvarka tikrai atspindi reiškinio ypatybes, ar tai tik savavališkas mokslininko kūrinys“, tačiau, šiaip ar taip, „visas teorinis mokslas siekia įvesti tvarką, o sisteminą prilyginus tvarkos įvedimui, pirmąjį galima būtų laikyti teorinio mokslo sinonimu.“²⁶ Verta dėmesio, jog ir čia chaosas prilyginamas nesąmoningumui, o sąmoningas pažinimas, sąmoninga pažinimo tvarka, vadinasi, – kosmogonijai. Kosmogoniją kaip sutvarkymą, tvarkos įvedimą mena ir pati „kosmoso“ sąvoka, pats graikų žodis *kósmos*, reiškiantis ne tik „pasaulį, visatą“, bet ir „visatos tvarką“, ir apskritai „tvarką, darną“. Ne atsitiktinai, ko gero, ir lietuvių *tvarką* galiausiai yra vienos šaknies su veiksmožodžiu (*su*)*tvėrti*²⁷.

²⁶ C. Lévi-Strauss. *Laukinis mąstymas*. Vilnius, 1997, p. 21–22.

²⁷ Lietuvių *tvarką* priimta sieti su *tvīrkti* „darytis nedrausmingam, dykti; prarasti dorą, pasileisti“, tačiau plg. *iš-tvīrkti* vartojimo pavyzdžius: *Ištvirkęs kaip beržo tvora*; *Ištvirkęs iš žabinė tvora* ir pan. (*LKŽ*, XVII, p. 307; *Lietuvių kalbos palyginimų žodynas*, sudarė K. B. Vosylytė. Vilnius, 1985, p. 289, 290). Ne be reikalo tad P. Skardžius, kalbėdamas apie šio veiksmožodžio etimologinį ryšį su daiktavardžiu *tvarką*, pirminę, pamatinę šio veiksmožodžio reikšmę nurodo esant apskritai „išklībti, atsipalaiduoti“ (P. Skardžius. *Rinktiniai raštai*, I. Vilnius, 1996, p. 468), panašiai K. Būga – „išklībti, išklīrti, netvīrtam pasidaryti (*wackelig werden*)“ (K. Būga. *Rinktiniai raštai*, II. Vilnius, 1959, p. 437; žr. E. Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, p. 1150, 1154). Taigi *tvīrkti* iš esmės reiškia „liautis tvėrus, nebetverti, darytis nebetvirtam“, todėl jį, kaip žinomo reiškinio – enantioseimijos pavyzdį, galima sieti su veiksmožodžiu *tvėrtis* „laikytis, tvėrti“ (*LKŽ*, XVII, p. 255) ir toliau būtent su *tvėrti* reikšme „būti patvariam, tinkamam, laikytis“ (*LKŽ*, XVII, p. 275). Dėl reikšmių santykio (enantioseimijos)

²² *LKŽ*, XVII, p. 319.

²³ В. Даль. *Толковый словарь живого великорусского языка*, IV. Москва, 1982, с. 394.

²⁴ Е. М. Мелетинский. *Поэтика мифа*. Москва, 2000, с. 205–206.

²⁵ В. Н. Топоров. *Космогонические мифы*. In: *Мифы народов мира: Энциклопедия в двух томах*, II. Москва, 1982, с. 6.

3. Pasaulio „sutvėrimas tvora“

Panašiai pasaulis yra sutvertas ir kita, įprasčiausia veiksmazodžio (*su*)*tvėrti* reikšme – „padaryti, pastatyti tvorą“, „aptverti“ ar „aptvaru atskirti“, „užtvėrti“²⁸. Turbūt plačiausiai žinomas toks pasaulio įvaizdis yra germanų Midgardas (gotų *midjungards*, sen. islandų *mið-garðr*, sen. anglų *middan-geard*, vid. vokiečių aukštaičių *mittin-gart* ar *mittil-gart*), pažodžiui maždaug „vidurinysis gardas“ ar „vidurinysis aptvaras“²⁹. Panašiai, pasak latvių etiologinės saktės, *Senos laikos visapkārt pasaulei bijusi aptaisīta augsta sēta* – „senais laikais aplink visą pasaulį buvusi aptverta aukšta tvora“³⁰. O lietuvių kosmogoninė saktė tiesiog šitaip vaizduoja pasaulio sukūrimą: *O kada Dievas norėjo viską surėdyti ir s u t v e r t i, nu, t e i p a u k š č i u s, ž v e r i u s, ž u v i s, ž o l e s, t e i a n t t o s v i e t o s d a r ž a s, r o j u s v a d i n o s. I r D i e v a s u ž t v e r e t a d a r ž a ā p l i n k u i, k a d L i u c i n a s n e j e i t ū, a n a m v i s k ā b e r e d a n t i r b e t v e r i a n t, D i e v u i*³¹.

paminėtini rusų *мѡрѡтъ* „kurti“, bet ir „skiesti“, *пѡ-мѡрѡтъ* „ištirpinti, atskiesti“. Plg. dargi liet. *iš-tvėrti* „padaryti, pastatyti (tvorą)“, bet ir „išardyti (tvorą)“, ir apskritai „išardyti ką įtvirtintą, įtaisytą“ (*LKŽ*, XVII, p. 261). Todėl V. Toporovas visai pagrįstai šaknį *tverk-* laiko esant formantu *-k-* išplėsta ta pačia šaknimi *tver-* (B. H. Toporov. *Прѡсѡдѡский ѡзык: Словарь*, K–L. Москва, 1984, c. 102). Beje, tos pat šaknies *tvārka* – tai „tvartas“ (*LKŽ*, XVII, p. 220).

²⁸ *LKŽ*, XVII, p. 263.

²⁹ C. D. Buck. *A dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago, 1949, p. 14–15: Nr. 1.1.

³⁰ *Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas*, izlase, sastādītāja Alma Ancelāne. Rīga, 1991, p. 386; *Teikas par Dievu*, izlase. Rīga, 1929, p. 60.

³¹ *Pasakos, saktės, oracijjos*, surinko M. Davainis-Silvestraitis. Vilnius, 1973, p. 328.

Velnią pakeitęs krikščioniškas „Liucinas“, ar Liuciferis, čia atstovauja periferijos chaosui. Nes „anapus tvoros“ esantis pasaulis tradicinio kaimo žmogui, G. Beresnevičiaus žodžiais, – „tai jau chaoso, nemūsų pasaulio prieangis; tas pasaulis dar nesutvarkytas, ‘nesutvertas’, ir iš jo gali pasirodyti netikėčiausi pavidalai, kartais net nepasiduodantys mitologinei klasifikacijai“³². Lietuvių tradiciniu požiūriu, pasak B. Buračo, „per tvorą, upelį ar kryžkelę dvasios negali pereiti, todėl, kai tik prieina, ir dingsta. Apsisaugoti nuo visokio pikto būdavo tveriamą daugybė aštrių tvorų, per kurias nepereina ne tik gyvuliai, bet ir piktosios dvasios“³³.

„Pasaulio“ – savos, pažįstamos teritorijos – aptvėrimą tvora rituale atitinka simbolinis apibrėžimas ratu, vadinamasis „maginis ratas“. Pasak pirmąkart ndembu gentį Afrikoje tyrinėjusio V. Turnerio, „apibrėžti ką nors ratu – nuolatinė ndembu ritualo tema; kartu paprastai kaupituku išvaloma aikštelė (*mukombela*). Tokiu būdu beformėje brūzgnų terpėje sukuriamą nedidelę t v a r k o s karalystę“³⁴. Klasikinėje graikų mitologijoje „tveriamoji“ rato galia ryški, pavyzdžiui, motyve apie Pelėją ir Tetidę: „Vieną gražią dieną Pelėjas atvyksta prie jūros kranto [t.y. prie chaoso vandenu]. Jis pamato Tetidę, užkalbina ir sugriebęs už rankų prisitraukia prie savęs.

³² G. Beresnevičius. *Kosmosas ir šventvietės lietuvių ir prūsų religijose*. In: *Darbai ir dienos: acta et commentationes universitatis Vytauti Magni*, Nr. 6 (15). Kaunas, 1998, p. 40.

³³ B. Buračas. *Pasakojimai ir padavimai*. Vilnius, 1996, p. 255.

³⁴ V. Turner. *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Cornell University Press, 1979, p. 23; plg. В. Тэрнер. *Символ и ритуал*, Москва. 1983, c. 123.

Norėdama išsilaisvinti iš jo glėbio, ši pradeda keisti pavidalus [kitaip sakant, neturi apibrėžto pavidalo, yra neapibrėžta]. Pelėjas prisimena, kad buvo įspėtas: šias permainingas būtybes sutramdyti galima tik vienaip – tvirtai apkabinus [t. y. sutvėrus, aptvėrus rankomis] ir įkalinus neįveikiamame r a t e. Reikia apglėbti deivę rankomis, sukabinti plaštakas ir nepaleisti jos. Kad ir kuo ji pasiverstų – šernu, galingu liūtu, deginančia ugnimi ar vandeniu, – kad ir kas nutiktų. Tada sutramdyta deivė liaujasi keisti pavidalus³⁵.

Lietuvoje nuo chaoso jėgoms atstovaujančio velnio norint atsiginti, reikia ratas apsukui apgriežti: *nelabiukas trins, trins, puls, puls, šokinės apsukui, bet neprieis, ratas neleidžia*³⁶. Panašiai apsisaugoma ir nuo laumių: ... *reik apsigriežt su raktu apė savi, o nieks neprieis. Berniukas teip ir padarė: paėmė geležinį raktą ir apgriežė apė savi didį ratą, pats atsistojo vidury rato. Kada laumės atėjo, vidurio rato negalėjo prieiti – nedrįso paržengti rubežių, raktu užbrėžtą*³⁷. Pasakos herojus *apsirėžė aplink save rėžį*, ir slibinai *negali per tą rėžį peršokt*³⁸. Ypač įsidėmėtinas apsirėžimas ratu ieškant paparčio žiedo, kuris yra tiesiogiai susijęs su pažinimu, žinojimu. Pasak daugybe variantų žinomos sakmės³⁹, norint rasti paparčio žiedą, reikia

Joninių naktį nueiti į papartyną miško tankmėje, patiesti ant žemės skepetaitę, *aplinkui a p i b r e ž t i rinkį*, ir laukti; vidurnaktį *pradės visokios baidyklės vaidentis, visokiais balsais šaukti, cypiti, bet par apibrėžtąjį rinkį nepraeis*; ištvėrus visus gąsdinimus (taigi apibrėžtu ratu sutramdžius chaoso grimasas), galiausiai ant skepetaitės nukris paparčio žiedas, ir jį įgijęs *viską viską, kas tik ant svieto, ž i n o s i*⁴⁰. Dar keletas būdingų pavyzdžių: *Seniau šv. Jono naktį žmonės eidavę į mišką. Nueję a p s i b r e ž d a v e ū su žvake aplink save ratą ir melsdavęsi, laukdami paparčio žiedo. Vieną kartą kažin koks vaikinys nuejo į mišką šv. Jono naktį, a p s i b r e ž e aplink save ant žemės ratą ir ėmė melstis, laukdamas paparčio žiedo. Neilgai pasimeldus, kad pradėjo jam rodytis visokios baidyklės...; Šv. Jono vilijoj [išvakarėse] eidavo ieškoti paparčio žiedo. Reikėdavo paimti žvakę, dvi paklodės ir šermukšninė [lazda], nueiti į mišką, viena paklodė pasikloti, su kita pačiam užsidengti ir su šermukšnine a p s i b r e ž t i ratą, kad niekas neprieitų. Vieną kartą berniukas užsimanė rasti paparčio žiedą, nes turintis žiedą, ž i n o d a v e ū s visą svieto mandrybę. Pasiėmė drobules, žvakę, šermukšninę ir knygą ir, nuejęs į mišką, a p s i b r e ž e su šermukšnine [ratą]. Apie pusnaktį kad pradėjo skambėti, šnypšti, jog berniukui net plaukai pasistatė ant galvos, bet viską iškentėjęs ir laimėjęs paparčio žiedą, galų gale jis stojos visko ant svieto ž i n o v u*; kitam žmogui, įgijus paparčio žiedą, *p r o t a s n u š v i t o: jis jau visa žino...*⁴¹ ir t. t. Įsidėmėtina,

³⁵ J.-P. Vernant. *Pasaulis, dievai, žmonės: mitų interpretacijos*. Vilnius, 2000, p. 70.

³⁶ Janulaitis A. *Iš Lietuvos folkloro*. In: *Tauta ir žodis*, I. Kaunas, 1923, p. 343.

³⁷ *Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos*, surinko Mato Slančiausko bendradarbiai. Vilnius, 1985, p. 107: Nr. 83.

³⁸ *Lietuvių tautosaka*, III: Pasakos. Vilnius, 1965, p. 236: Nr. 102.

³⁹ J. Balio „Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo“ Nr. 3644: J. Balys. *Raštai*, III. Vilnius, 2002, p. 210.

⁴⁰ Citatos iš Žemaitės užrašyto sakmės varianto: *Lietuvių rašytojų surinktos pasakos ir sakmės*. Vilnius, 1981, p. 156: Nr. 97.

⁴¹ J. Balys. *Raštai*, IV. Vilnius, 2003, p. 124: Nr. 85–87.

kad Joninių naktį, pasak Daukanto, kaip tik buvęs sutvertas pasaulis: ... *rodos, jog šventino tą šventę minavonei įkūrimo, arba sutvėrimo, šio pasaulio...*⁴² Užtat „Joninių vakarą šeimininkas su rožančiumi apeidavo laukus, kad piktos dvasios neniokotų derliaus“; apeinant laukus ratu jie „tarsi apsupami magiška mūro s i e n a, kurios joks blogas demonas negali peržengti“⁴³. Apskritai, pasak M. Eliadės, „visai galimas daiktas, kad gyvenamųjų vietų ir miestų įtvirtinimai iš pradžių turėjo saugoti nuo magiškų jėgų; tie įtvirtinimai – grioviai, labirintai, pylimai ir t. t. – buvo skirti veikiau sutrukdyti demonų ir vėlių antplūdžiui nei atremti žmonių antpuoliams. Šiaurės Indijoje epidemijos metu aplinkui kaimą a p i b r e ž i a m a s ratas, turintis neleisti ligos demonams įsibrauti į kaimą. Viduramžiais Vakarų Europoje miesto sienos buvo rituališkai pašventinamos kaip apsauga nuo demonų, ligų ir mirties“⁴⁴.

Taigi chaoso netvarką, kitaip sakant, j o n e a p i b r e ž t u m ą kosmosu paverčia a p i b r e ž i m a s, kuriuo tad ir „sutveriamas pasaulis“. Tačiau žodis *apibrėžti* turi ne tik fizinę, išorinę reikšmę „apskriti, apvesti aplinkui (liniją)“, bet ir psichinę, vidinę – „nusakyti sąvokos turinį, duoti definiciją“⁴⁵. Todėl, viena vertus, išorinis žmonių gyvenamas kosmosas, miestas, pilis ar sodyba, yra tveriamas ne tik išoriškai, bet ir „iš vidaus“, magiškai, psichiškai,

„apibrėžiant“ jį sau mintyse; o kita vertus, bet koks vidinis, psichinis sąmonės turinys, bet kokia sąmoninga mintis ar įgytas žinojimas, siekiant jį išsaugoti ir sutvirtinti nuo pakrikimo, nuo paskydimu užmarštyje, turi būti apibrėžiamas, t. y. savotiškai „aptveriamas“. Taigi kiekviena apibrėžta sąvoka yra tarsi žmogaus sąmonės karalystės pilis, gardas, tvirtovė, sauganti jo vidinį pasaulį nuo skysto, belyčio aplinkinės nežinomybės chaoso.

Beje, įdomu, jog liaudies požiūriu, sukant apie skystą daiktą ratu, jis savaime tvirtėja, stingsta: antai Suvalkijoje, virdami Kūčioms kisielių, „liepdavo vaikams triskart a p i b e g t i a p l i n k s t u b ą – *tai kisielius greičiau s u s t i n g s*“⁴⁶. Iki šių laikų išliko kisieliaus stingdymo dainelių, kaip antai: *Apie stubą lėkiau, / Kisielių stingdinau, / Stink, stink, kisieliau, / Bėk, bėk, Motiejau*⁴⁷. Taigi, tveriant tvorą, susitveria, sutvirtėja ir aptvaro turinys. Akivaizdus ryšys tarp abiejų aptartų *tvėrimo* reikšmių.

4. Pasaulio „sutvėrimas ranka“: konceptualumas

Tačiau be *tvėrti* „statyti tvorą“ ir „sutvirtinti“, lietuvių kalboje *tvėrti* dar reiškia „čiupti, griebti, stverti“, „apimti“; be *ap-tvėrti* „tvora apsupti, apjuosti“, *ap-tvėrti* reiškia „apimti (ranka, pirštais), apgniaužti“; ir be *su-tvėrti* „padaryti, pastatyti tvorą“ bei „sutvirtinti, sukietinti, sutirštinti“, *su-tvėrti* dar reiškia „sučiupti, sugriebti“ ir tiesiog „suimti, apimti (ranka, pirštais),

⁴² S. Daukantas. *Raštai*, I, p. 541.

⁴³ J. Šliavas. *Žeimelio apylinkės*. Kaunas, 1985, p. 81; cituojama pagal: N. Laurinkienė. *Senovės lietuvių dievas Perkūnas: kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose*. Vilnius, 1996, p. 80.

⁴⁴ M. Eliade. *Šventybė ir pasaulietiškasumas*. Vilnius, 1997, p. 35.

⁴⁵ LKŽ, I, p. 1035.

⁴⁶ A. Vyšniauskaitė. *Lietuvio namai*. Vilnius, 1999, p. 90.

⁴⁷ *Atvažiuoja Kalėdos: Advento-Kalėdų papročiai ir tautosaka*. Vilnius, 2000, p. 13.

apgniauzti“⁴⁸. Tos pat šaknies (tik su pradžios prieduru *s-*, vadinamuoju *s-mobile*) yra *stverti* „čiupti, griebti, tverti“⁴⁹. Panašiai stvėrimo, griebimo, gniaužimo ir apsupimo, apjuosimo (tvora) reikšmės tos pat šaknies žodžiuose susijusios latvių kalboje: antai *tvert* reiškia „tverti, griebti“, o *ietvert* – „(ap)supti, (ap)juosti“. Apskritai indoeuropiečių prošaknės **tuer-* pirminė reikšmė yra būtent „stverti, griebti, čiupti (fassen)“ ir būten iš jos toliau išvedama reikšmė „apimti, apsupti, apjuosti (einfassen)“, o iš pastarosios – „aptverti tvora (einzäunen)“⁵⁰. Vokiečių kalboje, kaip matyti, irgi atitinkamai susiję *fassen* ir *einfassen*. Rusų kalbos *забѣр* „tvora“, sulig viena iš etimologijų, yra kilęs iš *за-бурѣтъ, бурѣтъ* „imti“⁵¹. Pagaliau juk ką nors ranka apimti, pirštais aptverti kone savaime reiškia „aptverti pirštų tvora“; savo ruožtu ką nors minkšto, biraus ar puraus tvirtai, kietai ranka suimti savaime reiškia tvirtai „sutverti“, t. y. padaryti tvirtą, kietą. Pavyzdžiui, šitaip ranka sutvėrus, sugniaužus sniego gniūžtę, jis liaujasi buvęs palaidas, minkštas ir purus, o tampa būtent tvirtas, kietas, įdėm sutvertas.

Todėl nenuostabu, kad ir žmogaus sutvėrimas kartais įsivaizduojamas kaip jo sutvėrimas ranka, kartais – ir iš sniego. Štai vienoje pasakoje *Buvo žmogus su pačia. Gyveno jiedu meilėje, pasiturinčiai, ir viskas jiems buvo gerai. Tik tiek buvo blogai, kad jie neturėjo vaikų. Kada prisiartinio žiema, užpuolė sniegas, tuoj vaikai ėmė iš*

*sniego bobas lipdyt. Žmogus su pačia žiūrėjo, žiūrėjo į vaikų darbą ir sako: „Na, gal ir mudu n u s i l i p d y t u m e k o k į v a i k ā i š s n i e g o, k a d j a u p r i g u l i n č i o D i e v a s n e d u o d a.“ T u o j n u ė j o į d a r ž ā, p r a d ė j o l i p i n t i i š s n i e g o l ė l ė. N u l i p i n o l ė l ė s u r a n k o m, s u k o j o m. A n t g a l v o s p r i l i p i n o a u s i s, p a d a r ė d u o b u t e s a k i m s. Į p a b a i g ā l i k o p r a r ė ž t r ė ž i u k ā l ū p o m s. B e t k a i p t i k p r a r ė ž ė r ė ž i u k ā l ū p o m s, t a i p t u o j p r a d ė j o e i t i i š b u r n o s š i l t a s k v a p a s. P r a d ė j o a k i m i s ž i ū r ė t i i r v i s a k r u t ė t i, s t o j o g y v a*⁵². Nors dažniau žmogus nulipdomas = nugniaužtuojamas iš molio: *Kitą kartą Ponasdieuš n u l i p ė s i š m o l i o ž m o g ū, p a p ū t ė s d v a s ė – t a s t u o j p a l i k ė s g y v s. V e l n s, t ā m a t y d a m s, t e i p o g i n u g n i a u ž t a v ė s*⁵³.

Beje, toks žmogaus „tvėrimas“ rankomis iki pat visai nesenų laikų buvo atliekamas ir praktiškai. A. Venskienės duomenimis, dar „XIX a. daugelyje Vakarų Europos šalių buvo atliekamos kūdikių kaukolės deformacijos. J. Gėlio teigimu, kai kuriose Prancūzijos provincijose ši tradicija išnyko tik XX a. pradžioje. Galvos formavimas pagal tam tikrą modelį buvo paplitęs ir tarp ugrofinų, tiurkų, mongolų, kaukaziečių. A. Balovo teigimu, Rusijoje pribuvėja tik gimusiam kūdikiui r a n k o m a p s p a u d y d a v o galvą ir kitas kūno dalis tikėdama, kad suteikia joms prideramą formą. Lietuviams, kaip ir daugumai šiaurės ir pietų slavų, [...] kad kaukolė būtų nedidelė, apvali, kakta neišsišautų į priekį, kūdikio galvutę a p s p a u d y d a v o r a n k o m, stipriai suverždavo skara [...]. Anot K. Moszyńskio, rusai bei ukrainiečiai

⁴⁸ LKŽ, XVII, p. 267–269, 275.

⁴⁹ LKŽ, XIII, p. 1063–1064.

⁵⁰ J. Pokorný. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I, p. 1101.

⁵¹ М. Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*, II, p. 70.

⁵² *Lietuvių tautosaka*, III, p. 567: Nr. 200.

⁵³ *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*, surinko Matas Slančiauskas. Vilnius, 1975, p. 121: Nr. 189.

kūdikio galvą formuodavo tik rankom“, o minėto laikotarpio Lietuvoje „taip pat buvo norima, kad vaikas užaugęs turėtų nedidelę, siaurą nosį. Todėl tik gimusiam vaikui suspausdavo nosytę. Ją s p a u d y d a v o tol, kol vaiką vystydavo“ ir t. t.⁵⁴ Antai J. Balio XX a. pradžioje užrašyta: *Gimusiam vaikui reikia suspausti nosį, kad nebūtų didelė; Motina, kiekvieną kartą suvysčiusi vaiką, suspaudžia už nosies, kad nebūtų plati*, ir t. t.⁵⁵ Taigi dar visai neseniai, pagal visus ritualinio elgesio kanonus kartodami Dievo tvėrimą, žmonės ir patys t v e r d a v o dar minkštą, nesutvirtėjusį būsimo žmogaus kūną tiesiogine šio žodžio prasme.

Pagaliau neapsieita be paspaudymo, paminkymo, pagniaužymo rankomis ir Dievui žemę tveriant. Pasak lietuvių sakmės, *kai Dievas tvėrė dangų ir žemę, sutvėrė pirma žemę, o paskui dangų. Dirbo nepamieravęs ir, kai norėjo dangum apvožti žemę, tai dangus buvo kur kas mažesnis už žemę. Ir nėra kas daryti Dievui: nei kitas dangus dirbti, nei šitas padėt. Tai Dievui patarė ežys: „Paimk, sako, žemę, sumyk, tai ji susispaus, pasidarys mažesnė, ir bus gana dangaus.“ Paklausė Dievas ežio ir žemę p a m y g o r a n k o s e. Nuo pamygimo žemėj pasidarė nelygumai – kalnai. Bet užtat užteko dangaus žemei apvožti. Ir tada sujungė Dievas dangų su žeme*⁵⁶. O žinomo

lietuvių tautosakos rinkėjo Mato Slančiausko informatorė 80-metė Grigalienė, 1888 metais paklausta, *„Kas tada buvo, kol svieto nebuvo?“*, atsakė: *„Nieko nebuvo, nieko“*, ir, *rodydama, s u s a u j a į orą g n i a u ž d a m a* (užrašytojo pastaba), pridūrė: *„Ponasdievs iš nieko visą svieta s u t v ė r ė.“*⁵⁷

Psichinio sutvėrimo atžvilgiu šiuo atveju įsidėmėtina, kad lietuvių veiksmazodis *ap-tvėrti* „apimti (ranka, piršais), apgniaužti“ turi perkeltinę reikšmę „protu suvokti, priimti, įsisąmoninti“; *su-tvėrti* „sučiupti, sugriebti“, „suimti, apimti (ranka, pirštais), apgniaužti“ – perkeltinę reikšmę „suvokti, suprasti“⁵⁸. Atitinkamai latvių *ap-tvert* reiškia „suvokti, suprasti“, o daiktavardžio *tvērums* vienintelė nūn išlikusi reikšmė bėra būtent „suvokimas“. Ir toks reikšmių santykis nėra koks atsitiktinumas, priešingai – jis tiesiog visuotinis, dėsningas, liudijamas aibės pavyzdžių, iš kurių paminėsime tik keletą. Antai lotynų

p. 65–67; *Teikas par Dievu*, p. 5–6. Tas pats motyvas apie žemės suspaudimą žinomas ir plačiau, pirmiausia Balkanuose, bet ir Rusijoje, Sibire, žr.: T. V. Цивьян. *Движение и путь в балканской модели мира: Исследования по структуре текста*. Москва, 1999, с. 25–28; Д. Разаускас, Т. В. Цивьян. *Еж в космогонических преданиях (балто-балканский ареал)*. In: *Tautosakos darbai*, XXI (XXVIII). Vilnius, 2004, p. 80–84; išsamiausiai žr.: Д. Разаускас, Т. В. Цивьян. *Из мифологического bestiария: Еж в космогонических преданиях (балто-балканский ареал)*. In: *Балтийские перекрестки: Этнос, конфессия, миф, текст*. Санкт-Петербург: Наука, 2005, с. 202–216.

⁵⁴ A. Venskienė. *Idealaus kūno kūrimas: šeimos ir bendruomenės vaidmuo*. In: *Liaudies kultūra*. 2002, Nr. 5, p. 20–21.

⁵⁵ J. Balys. *Raštai*, V. Vilnius, 2004, p. 25: Nr. 332, p. 48; Nr. 732.

⁵⁶ B. Kerbelytė. *Sakmės ir padavimai apie pasaulio kilmę*. In: *Žmonės ir religija*. Vilnius, 1977, p. 129. Analogiškas latvių sakmės, kur ežio vietoje kartais, beje, atsiduria velnias, žr. *Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas*,

⁵⁷ *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*, p. 117: Nr. 180; plg.: *Lietuviškos pasakos*, surinko Jonas Basanavičius, I. Vilnius, 2001, p. 25: Nr. I.1.

⁵⁸ *LKŽ*, XVII, p. 269, 275.

prehendo, *-ere* reiškia „griebti, čiupti, stverti“ ir „suprasti, suvokti“⁵⁹. Vokiečių *fassen* reiškia „(su)griebti, (su)čiupti, (nu)tverti“ bei „ap-/pa-imti, pagauti“, bet ir „suprasti, suvokti“, iš čia *auffassen* „suprasti, suvokti“, *Auffassung* „supratimas, suvokimas“ (galima palyginti *Ein-fassung* reikšme „aptvaras“, prisiminkime mūsų „apibrėžimą“); vokiečių *greifen* vėlgi reiškia „(su)griebti, (su)čiupti, (nu)tverti“, o *Begriff*– „sąvoka“. Rusų *схватывать* „sugriebti, sučiupti“ kartu reiškia „suvokti, suprasti“, o *понятие* „sąvoka“ remiasi veiksmoždžiu *понять* „suprasti, suvokti“, kurio pirminė pažodinė reikšmė yra būtent „paimti, pastverti“, ir etimologiškai jis prilygsta lietuviškajam *paimti*; tas pat pasakytina ir apie lenkų *pojąć* „suvokti, suprasti, perprasti“, *pojęcie* „supratimas, nuovoka, nuomonė“ ir *ująć* „paimti, pagauti, sučiupti“ bei „suvokti, suprasti“, *ujęcie* „paėmimas, užėmimas, sugavimas, sučiupimas“ bei „suvokimas, supratimas“⁶⁰. Savo ruožtu lietuvių *paimti*, be pagrindinės reikšmės „pačiupti, pastverti...“, turi ir reikšmę „suprasti, įsidėmėti“⁶¹. Panašiai *pagauti* „pačiupti, pagriebti“, „paimti, pastverti“ ir kt. kartu reiškia „pajusti, suvokti, suprasti“⁶², juoba *susigaudyti*. Panašiai *sugriebti* „sučiupti, nutverti“, „paimti, gauti“ reiškia ir

„suvokti, suprasti“⁶³. O ir *sučiupti* „sugriebti, sugauti“ G. Petkevičaitė-Bitė yra pavartojusi štai kaip: *Teisybės jau mano p r o t a s nebesučiumpa*⁶⁴. Ir t. t. Kalbant apie conceptualumą, taigi apie *sąvoką*, reikia pasakyti, kad ir veiksmoždžio *suvokti*, kurį dabar jau suprantame reikšme „suprasti, numanyti, nutuokti, sugaudyti“, pirminė reikšmė buvo „surinkti į vieną vietą, pasiimti“⁶⁵. Šiuo atžvilgiu vertas dėmesio, kaip netrukus pamatysime, retas lietuvių veiksmoždis *kampti*, pavyzdžiui: *nu-kampti* „nutverti, nučiupti“, *pa-kampti* „pagriebti, pačiupti, pavogti“, *su-kampti* „sugriebti, sučiupti, pavogti“⁶⁶, taip pat latviškas jo atitikmuo *kampt* „čiupti, griebti (fassen, greifen)“; toliau – tos pat šaknies lietuvių *kapsėti* reikšme „griebti, čiupti“, *kàptelėti, kàpterėti, kàpterti* „staigiai čiupti, stverti, čiuptelėti, stvertelėti“, ištiktukai *kàpt, kàpt* „capt (stvirimui žymėti)“ bei kt.⁶⁷ Dalykas tas, kad, sulig vyraujančia etimologija, tos pat ide. šaknies galiausiai yra lotynų *capio, -ere* „imti, griebti, stverti, čiupti“, bet ir „apimti protu, suprasti, suvokti“, taip pat priešdėlinis *con-cipio, -ere* „paimti, apimti, suimti“, bet ir „pajusti, suvokti, suprasti“ (pavyzdžiui, Tito Livijaus *concipio mente*, pažodžiui „paimu, suimu mintimi, menta, protu“), taigi galiausiai ir daiktavardis *conceptio*, davęs tarptautinį žodį *konceptija* „sumanymas, samprata,

⁵⁹ K. Kuzavinis. *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius, 1996, p. 684.

⁶⁰ W. Boryś. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, p. 209; M. Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*, IV, p. 569–570; *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*, под редакцией О. Н. Трубачева, VI. Москва, 1979, с. 71; žr. В. Даль. *Толковый словарь живого великорусского языка*, III. Москва, 1982, с. 286–287 ir kt.

⁶¹ LKŽ, IV, p. 86–87.

⁶² LKŽ, III, p. 181–182.

⁶³ LKŽ, III, p. 592.

⁶⁴ LKŽ, II, p. 172.

⁶⁵ LKŽ, XIX, p. 921–924.

⁶⁶ LKŽ, V, p. 183.

⁶⁷ LKŽ, V, p. 247, 252; žr.: E. Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, p. 218, o ypač: S. Karaliūnas. *Dėl liet. kūopa ir kaupas etimologinio siejimo*. In: *Baltistica*, V (2). Vilnius, 1969, p. 188–189.

sąvoka⁶⁸. Taigi „konceptija“ – yra ne kas kita kaip „sankampa“, pažodžiui ir iš esmės – s u t v ė r i m a s, pirmine reikšmė – būtent sutvėrimas ranka, visai taip, kaip ranka gniaužtuodamas lietuvių Dievas tvėrė pasaulį.

Taigi konceptualus mąstymas, konceptualizavimas, konceptijų kūrimas bei laikymasis visais aptartais atžvilgiais kartoja mitinį pasaulio sukūrimą ir tiesiogiai juo remiasi.

Ir tai tik vienas iš pavyzdžių, liudijančių mitologijos, archajinių mitinių vaizdinių tyrinėjimo aktualumą, esmiškai būtinybę, norint užčiuopti mūsų „(post)modernią“ sąmonę sudarančių bei sąlygojančių veiksnių šaknis.

5. Pasaulio „iš-tvėrimas“

Tačiau kaip skirtingai gali būti vertinamas pats „šis pasaulis“ ir jo sutvėrimas (pavyzdžiui, griežtai neigiamas gnostikams), taip ir konceptualus mąstymas gali būti prilygintas užkietėjusiai, užkalkėjusiai sąmonei, o pagrindinis dvasinio gyvenimo bei dvasinio darbo tikslas suvokiamas kaip šito užkalkėjimo atitirpdymas, kartu savotiškai atitirpdant, paleidžiant iš konceptualumo

⁶⁸ Žr. ten pat ir, be to: K. Būga. *Rinktiniai raštai*, III, Vilnius, 1962, p. 831; *Lateinisches etymologisches Wörterbuch* von A. Walde, 3., neubearbeitete Auflage von J. B. Hofmann, I. Heidelberg, 1938, S. 159; J. Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I, p. 527–528; K. Karulis. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, I, p. 375–376; K. Kuzavinis. *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*, p. 129, 172, 174 ir kt. Apie čia aptartą reikšmių ryšį apskritai trumpai žr.: K. Karulis. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, II, p. 631; Ж. Ж. Вapбор. *Заметки по славянской этимологии*. In: *Этимология 1970*. Москва, 1972, с. 75.

gniaužtų aplinkinį pasaulį (juoba kad pats jo vaizdinys nuo tų gniaužtų daugiausia, kaip pradžioje sakyta, tiesiogiai priklauso). Toks skeptiškas požiūris į mūsų įsitikinimą pasaulio „tvirtumu“ bei „tvarumu“, kartu pabrėžiant ir to psichines priežastis, būdingas, pavyzdžiui, tibetietiškam tantriniam budizmui. „Tikrasis pagrindas yra visiškai atviras, bet jūs nenorite to pripažinti. Jūs norite jį sutvirtinti (*solidify*), kad jis taptų apčiuopiamas (*tangible*) ir saugus vaikščioti“⁶⁹. Vietoj „sutvirtinti“ bei „apčiuopiamas“ lietuviškai būtų galima sakyti tiesiog „sutverti“ bei „aptveriamas (ranka)“. „Jūs bijotės esąs nesaugus savo kėdėje, todėl jums reikia ko nors įsitverti (*grasp onto*), ką nors tvirtai užsėsti. [...] Samsara, arba samsariška sąmonė, remiasi būties sutvirtinimu (*solidifying*), pastanga įsitvirtinti, įsiamžinti. O kadangi iš tikrųjų nėra ko įsitverti ar ką užsėsti, tai jums tenka stverti bei tvirtintis be paliovos.“⁷⁰ „Mes esame nusistatę nepaisyti savo patyrimo jokios erdvės galimybės. Tai kyla iš tam tikro sumišimo, iš pagrindų būdingo *ego* būklei. Galiausiai erdvė sustingdoma (*frozen*) į visišką bukagalvystę.“⁷¹ „Sumišusi, apsiniaukusi sąmonė linkusi suvokti save kaip tvirtą (*solid*), tvarų daiktą, nors ji tėra tendencijų bei įvykių seka.“⁷² „Iš tikrųjų šitas ‘savęs’ jausmas tėra laikinas, trūkūs ir tik dėl mūsų sumišimo atrodo visiškai

⁶⁹ Ch. Trungpa. *Glimpses of Abhidharma*. Prajñā Press, 1978, p. 37; cituojamas autorius, tibetietis, gyvendamas Vakaruose, kalbėjo ir rašė angliškai.

⁷⁰ Ten pat, p. 81–82.

⁷¹ Ch. Trungpa. *Journey Without Goal: The Tantric Wisdom of the Buddha*, p. 106.

⁷² Ch. Trungpa. *Cutting Through Spiritual Materialism*. Berkeley: Shambhala Publications Inc., 1973, p. 123.

tvirtas bei tvarus. Kadangi savo sumišimo apniauktą būseną mes priimame už tikrą, tai stengiamės palaikyti bei dargi sutvirtinti šį tvirtą (*solid*) 'save'. [...] Ši pastanga palaikyti tvirto (*solid*), tvaraus savęs jausmą ir yra *ego* darbas.⁷³ Todėl būtent *ego* įpratina „vartoti s a v o k a s lyg kokius filtrus, ativeriančius mus nuo tiesioginio patyrimo. Į s a v o k a s mes žiūrime pernelyg rimtai, vartojame jas kaip priemones savo pasauliui ir patiems sau sutvirtinti (*solidify*)“⁷⁴. „Reiškinijų suženklinimas etiketėmis sukuria tvirto, apibrėžto 'daiktų' pasaulio jausmą. Toks tvirtas pasaulis savo ruožtu užtikrina, kad ir mes patys esame tvirti, tvarūs“; kita vertus, „meditacija reiškia matyti bet kokias k o n c e p c i j a s esant perregimas, taigi nebeatrodo, kad ženklিনimas etiketėmis gali iš tikrųjų sutvirtinti mūsų pasaulį ar mūsų pačių savęs vaizdinį. Ženklিনimas tėra būdas skirti.“⁷⁵

Savo ruožtu „transcendencija – tai ne koks nors 'peržengimas kitur', o tiesiog tikras visų pažįstamų daiktų bei reiškinių 'atitirpdymas' (*thawing*), taip, kad jie patys atskleistų savo transcendentišką esmę“⁷⁶. Pagaliau ir gilesniu krikščionišku požiūriu, „kur kas didesnis dalykas bei geresnė malda yra gyventi Jame Begaliniam ir džiaugtis tuo, kad Jis begalinis, nei nuolat stengtis s u s p a u s t i (*to press*) Jo begalybę į ankštą mūsų širdžių ertmę“⁷⁷. „Suspausti“

čia galima suprasti kaip būtent „sutverti“. Užtat galiausiai „išsigelbėjimas, – pasak J. Campbello, – reiškia sugrįžimą į Aukščiausiąją Sąmonę ir kartu pasaulio sunaikinimą. Tokia tad didžioji kosmogoninio ciklo tema, jos didingoji formulė“⁷⁸.

Tokią soteriologijos ir eschatologijos sąsają mūsų atveju tiks perfrazuoti Naglio Kardelio žodžiais: „Pasaulį, kurį *su-tvėrė* Dievas, žmogus gali *iš-tvėrti* dvejopai: pasitelkęs kalambūrą, pasakyčiau, kad žmogus pasaulį arba *iš-tveria*, t. y. iškenčia, pakelia, tiesiog išbūva kantriai atlaikydamas jo svorį, arba *iš-tveria*, t. y. išardo, suskaldo, papildamas į šipulius tai, ką Dievas buvo *su-tvėręs*.“⁷⁹ Kitaip sakant, žmogus arba atkakliai laikosi įsitvėręs conceptualaus žinojimo ir pasilieka jo apibrėžtame „tvariame“ pasaulėvaizdyje, arba nebeapsikenčęs pagaliau nubunda neconceptualiam žinojimui, tiesioginiam sąmoningumui, t. y. paleidžia gniaužtus ir sugrįžta pirmapradėn nesutvertojon būtin, neaptvėrton, neapibrėžton erdvėn.

Prisiminus *iš-tvėrti* reikšmes „iš a r d y t i (tvorą)“ ar apskritai „iš a r d y t i ką įtvirtintą, įtaisytą“⁸⁰, galima nebent pridurti, kad lietuvių kalboje kaip tik veiksmazodžiai *ardyti*, *ėrdėti*, *irti* grindžia tos pat šaknies daiktavardį *erdvė*⁸¹.

⁷³ Ch. Trungpa. *Cutting Through Spiritual Materialism*. Berkeley: Shambhala Publications Inc., 1973, p. 5.

⁷⁴ Ten pat, p. 6.

⁷⁵ Ten pat, p. 11.

⁷⁶ Tarthang Tulku. *Time, Space, and Knowledge*. Dharma Publishing, 1977, p. 248; irgi paties autoriaus parašyta angliškai.

⁷⁷ Th. Merton. *Thoughts in Solitude*. Boston, 1993, p. 109.

⁷⁸ Дж. Кэмпбелл. *Герой с тысячами лицами*. Москва, 1997, с. 194.

⁷⁹ N. Kardelis. *Isiklausant į Transcendencijos Tylą: Pasvarstymai apie filosofijos gyvastį Arvydo Šliogerio „Transcendencijos tylos“ parašėse*. In: *Naujoji Romuva*. 1998, Nr. 1 (521), p. 40.

⁸⁰ LKŽ, XVII, p. 261.

⁸¹ K. Būga. *Rinktiniai raštai*, II, p. 441, 463, 694; E. Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, p. 15; A. Sabaliauskas. *Lietuvių kalbos leksika*, p. 211; W. Smoczyński. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Uniwersytet Wileński. 2007, p. 22 ir kt.

Santrumpos:

LKŽ = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX, Vilnius, 1956–2002.

LTR = Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto Lietuvos tautosakos rankraštynas.

IMAGES OF WORLD CREATION AS MYTHOLOGICAL FOUNDATION OF CONCEPTUAL THINKING**Dainius Razauskas**

Summary

The paper aims at the psychological connotations of mythological images of the world creation. One of the most popular ones, for instance, that is, the image of creation as consolidation, solidifying, fastening of some liquid, watery primal matter amounts to the conscious ordering of the psychical data thus making a solid “cosmos” out of the “chaos” of unconscious perception. Sometimes the world creation is imagined also as fencing it around, enclosing from the surrounding chaos (cf. the Northern *mið-garðr*, Old English *middan-geard* etc.), in other words, as de-termining or de-fining it, that is, making a de-finition of it. Again, the world creation can be imagined as seizing and squeezing it by hand (out of clay, in particular), and namely this image constitutes the idea of “concept” and “conception” (Latin *con-ceptio* < *con-cipio*, *capio* “seize”, similarly in many languages) and, therefore, grounds conceptual thinking as such. On the other hand, mysticism refers “to the use of concepts as filters to screen us from a direct perception of what is. The concepts are taken too seriously; they are used as tools to solidify our world and ourselves” (as expressed by Chögyam Trungpa, the representative of the Vajrayāna Buddhism). In its turn, the spiritual enlightenment and liberation are often representend figuratively by images akin to these of eschatology.

Keywords: mythology, cosmogony, creation, concept (conceptual thinking), eschatology.